

**„PRAGMATICA SANCTIO”
PÁLYÁZAT**

Csury Balázs

**SZÁZÖTVEN ÉVES DIALÓGUS
A PRAGMATICA SANCTIO
ÉS AZ OSZTRÁK–MAGYAR
ALKOTMÁNYOS PÁRBESZÉD TÖRTÉNETE**

TARTALOM

Bevezető	3
A Pragmatica Sanctio elfogadása és előzményei	3
A Pragmatica Sanctio és a magyar alkotmányosság	13
A Pragmatica Sanctióból levezetett unió problémái	19
Saját álláspont	26
Irodalomjegyzék	28

Bevezető

Kossuth Lajos az *Irataim az Emigrációból* című könyvében írja 1867-ből: „A mióta együtt van az országgyűlés, alig hall az ember egyebet, mint hivatkozást a *pragmatica sanctio*-ra.”¹ Az elnevezés általános értelemben annyit tesz: örök érvényű, nagy fontosságú közügyekről szóló törvény. Ez a tanulmány a magyar Pragmatica Sanctio történetével és rendelkezéseivel foglalkozik, de tudnunk kell, hogy a mi 1723-as törvényünk több európai dokumentummal is osztozni kényszerül ezen a néven. Pragmatica Sanctio alatt a magyar jogtörténetben hagyományosan az 1723-as I. és II., egyes helyeken III. törvénycikket értjük.² Ez a Habsburg uralkodó és a magyar rendek által alkotott törvény rendezte a Habsburg–Lotaringiai-ház trónöröklési jogát a Szent Korona országaiban. Legismertebb rendelkezése a leányág szubszidiárius trónjogának elismerése, de Deák óta úgy is számontartjuk, mint az osztrák–magyar közjogi viszony legfontosabb alaptörvényét. Története nagy részében vitatták jelentését, vagy éppen hivatkozási alapként használták a Habsburg Monarchia két felének viharaiiban és béküléseiben.

A Pragmatica Sanctio elfogadása és előzményei

Habsburg Károly 1712-ben örökölte meg az osztrák Habsburgok országait, apja, Lipót és bátyja, József halála után. A magyar rendek elküldték képviselőiket Bécsbe az új uralkodó elé, és az országgyűlés összehívását kérték tőle. Magyarországon nyugalom volt akkor, egy éve írták alá a szatmári békét, amely kísérlet volt az I. Lipót politikája által keltett felzúdulás lecsillapítására a rendi jogok visszaállításával.

A magyar politikai osztálynak a Habsburgok trónra kerülése előtről már volt politikai öntudata. Évszázados kiváltságokat tudott magáénak, melyeket a királlyal szemben is kész volt védelmezni. Az ő rendi dualizmusukban a kormányzás a fejedelem és a rendi közösség erőterei közti kompromisszumban billegett, szemben Lipót

1 Kossuth Lajos: *Irataim az Emigrációból II.* (Budapest: Atheneum 1881) 255.

2 E tekintetben a hazai törvényi terminológia nem egységes, lásd HANÁK Péter: *1867 – európai térben és időben.* (Budapest: História Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet 2001) 145.

francia mintájú abszolutizmusával. Lipót az országgyűlés jóváhagyása nélkül vetett ki adókat, újraindította a protestánsok üldözését, és 1673-ban egy Guberniumnak nevezett nyolctagú bizottságot állított a magyar nádor helyére. Az 1687-es pozsonyi országgyűlésen már nemcsak idősebb fia királlyá választását akarta elérni, hanem a magyar rendek királyválasztó jogának átmeneti kikapcsolását, a Habsburgok örökös királyságának kimondását is. A diétán Lipót a nádor segítségével kierőszakolta ezenkívül az Aranybulla ellenállás és ellentmondás jogát rögzítő záradékának eltörlését (ennek kapcsán az országgyűlési napló szemérmesen a kiigazítás, kijavítás szót használja: „correctione Articuli 31:1222”³). József koronázási esküjéből minden, a magyar országgyűlés tiszteletben tartására vonatkozó kitélt elhagytak. Amikor a rendek a gyűlésen szembe akartak ezzel szállni, az udvar visszatartotta a főrendeket és a klérus képviselőit az ülésről, így a magára maradt köznemesi ellenzék már nem volt határozatképes.⁴ Az országgyűlésen törvénybe iktatott koronázási eskü csupán a nemeseket, a szabad városokat és országlakókat illető szabadságokról és András király decretumáról emlékezik meg (utóbbinál „kizárva s félretéve azonban ugyanazon decretum 31-ik cikkelyének záradékát”). A II. törvénycikk visszamenőlegesen is kétségbe vonja a választáshoz való jogot azzal, hogy a Habsburg-ház örökletes trónjogát I. Ferdinándig vezeti vissza. A III. cikk az ausztriai Habsburgok kihalása esetére a spanyolországi Habsburgokat jelöli meg a magyar trón örökösiként, azzal, hogy a rendek nyugvó királyválasztó joga csak mindkét ág kihalása esetén éled fel újra.

Az abszolutizmus ilyen durva visszaélései és a nemesi ellenzék folytonos figyelmen kívül hagyása Magyarországon ellenállást szült. A Guberniumot Thököly Imre felkelése után kényszerült Lipót visszavonni, uralma végén pedig kitört a Rákóczi-szabadságharc, ami I. József egész uralkodása alatt tombolt. Rákóczi veresége ellenére a szabadságharc rámutatott a lipóti szellemben vitt politika fenntarthatatlanságára. Magyarország nemesi ellenzéke nem volt olyan erős, hogy kivájljon a birodalomból, de elég erős volt, hogy zavarja a Habsburg-kormány működését. Ugyanígy Bécs bár elég erős volt, hogy a magyar koronát a birodalomban tartsa, a magyar rendszert teljesen felszámolni már nem volt ereje. A szatmári békében Bécsnek a teljes amnesztia megígérése mellett garantálnia kellett a rendi intézményrendszer helyén hagyását. A Bécsbe igyekvő Károly a régensi szerepet ellátó anyjának írt egyik levelében már figyelmeztet, hogy a beszállásolt német katonák visszaélései mellett a kormányzat lenéző politikája és a lakosság feletti zsarnokoskodások adták a szikrát a felkeléshez, ezért a dinasztíának most sietnie kell ezeket kiküszöbölni.⁵ A szatmári rendezés nemcsak a jogtiprások tekintélyes részét vonta

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL-OL-N 49.) Fasciculus 1687.

4 BARANYAI Béla: *Hogyan történt az 1687/88. évi 1–4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése?* (1940) 41–42.

5 KALMÁR János: „Magyarországgal kapcsolatos kormányzati elképzelések Szatmár után” in: CSATÁRY György (szerk.): *Rákóczinak dicső kora* (Budapest: PoliPrint 2012) 133–141.

vissza, de lehetővé tette a középkorias, a korszakra már elavult magyar politikai szerkezet továbbélését is.

Magyarországon Szatmár óta béke honolt, így a rendek kedvező választ kaptak, mikor az új királytól kérték az országgyűlés összehívását. A diétára készülődvén érkezett Károlyhoz a horvát nemesek küldöttsége, akik a magyaroktól külön üzenetet adtak át: amennyiben nem születne fiú utódja, a horvát rendek szívesen elfogadnák az uralkodó egyik jövőben születendő leányát is majdani fejedelmüknek, amennyiben az majd Ausztriában fog lakni, és megörökli atyja halála után Stájerországot, Karintiát és Krajnát is. Horvátország volt tehát az első, aki a leányág öröklésének ötletét felvetette azzal, hogy kész saját trónbetöltési hagyományaitól eltérni, nehogy az Ausztriával való közössége megszűnjön. 1712-ben reális veszélynek tűnt, hogy a spanyol ág után a Habsburgok osztrák ága is kihalhat, megszüntetve Ausztria és Horvátország közös kormányzását, pedig Horvátország számára ez a közösség létfontosságú volt a gazdasági kapcsolatok és a déli határok védelme miatt. A helyzetet bonyolította azonban, hogy Horvátország nem független állam volt, hanem a magyar korona egyik tartománya.

A kora újkorban a magyar rendek politikai karakterét a királyválasztás joga határozta meg: ha névleg is, de lehetőségük volt kontrollálni, ki kapja a magyar trónt, ezzel örökös egyezkedésre kényszerítve az uralkodó Habsburgokat. Az intézmény először az Árpád-ház kihalása után jelent meg; Vencel, Ottó, Károly, Lajos és Mária esetében a rendek már hangsúlyozták a választás tényét,⁶ többnyire azonban érvényesült a szokás, hogy mindig az előző király által kijelölt személyt választották. A trónbetöltésnek erre a rendszerére a szakirodalomban az öröklésbe oltott választás megnevezés terjedt el. A szokás I. Ulászlótól intézményesült, terepe innentől az országgyűlés lett, formát adva a nemesi ligák egyezkedéseinek. 1447 óta törvény is szólt arról, hogy a király halála után a bárók egyenetlenkedés helyett „hívják össze a vármegyék küldötteit az új király megválasztására”. A rendek per-se törekedtek a választás intézményét minél régebbre visszavezetni, ideális esetben a magyar államiság kezdetéig. Részben ennek a mitizáló felfogásnak a hatását érezhetjük a későbbi szakirodalom egyes megállapításain. Csekey István többekkel együtt Werbőczyre és Anonymusra hivatkozva állítja, hogy az uralkodóválasztás első példája a vérszerződés volt, amelyben a vezérek Álmos leszármazottait jelölték ki a fejedelmi posztra.⁷ Az Árpád-kor folyamatos trónharcaiban nehéz egyértelmű trónbetöltési rendet megállapítani, de az egy dinasztián belüli hatalomátadást nem kérdőjelezték meg, az átruházást pedig mindig a társadalmi felhatalmazás kísérte, ami a kezdetektől megjelenik a koronázási szertartásban is.⁸ Csekey jogosan mutat rá arra is, hogy a tisztán örökléses, társadalmi mandátumot nem igénylő monar-

6 CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog* (Budapest: Atheneum 1917) 67.

7 CSEKEY, 6. lj. 41.

8 CSEKEY, 6. lj. 47.

chiákban a magyarhoz hasonló koronázási szabályok nem fejlődtek ki, vagy nagyon hamar pusztá formasággá váltak, míg nálunk ezek a századok alatt csak egyre nőttek fontosságukban. A korai középkor államjogi viszonyainak vizsgálatát azonban megnehezíti a források megbízhatatlansága, legendagyártó és regényes túlzásokra is hajló természete. Degré Alajos szerint az előkelők szerepe a trónbetöltésnél pusztán katonai erejükből, és nem társadalmi szerződésből fakadt, a koronázáson a népnek feltett szimbolikus kérdéseket sem tekinthetjük valódi közösségi mandátumnak. Ily módon az Árpád-ház fiágának kihalásáig nem beszélhetünk igazi királyválasztásról a magyaroknál.⁹ I. Ferdinándtól kezdve a Habsburgok politikai érdekből alávetették magukat ennek az eljárásnak, de ez nem jelentette azt, hogy elfogadták volna az azzal járó rendi hatalomkeletkezést. Az 1547. évi V. törvénycikkben a rendek kérték I. Ferdinándot, hogy tegye át állandó székhelyét az országba, vagy maga helyett legalább egy fiát küldje el, mivel „ők nemcsak őfelségének, hanem fiúörökösének is uralma és hatalma alá vetették magukat”. Ezt 1687-ben Lipót, 1863-ban pedig a Schmerling-kormányhoz közel álló cseh közjogász, Wenzel Lustkandl is hivatkozási alapnak használta, mondván, a rendek már a Habsburg-uralom kezdetén lemondtak a királyválasztás jogáról.¹⁰ Ennek ellentmond, hogy ugyanezek a rendek 1539-ben és később, 1550-ben is hivatkoztak a királyválasztásra.¹¹ Liktör Zoltán Attila folytatja a felsorolást, eszerint ugyanígy tettek 1608-ban, 1618-ban, 1625-ben, 1647-ben és 1655-ben is, bizonyítva, hogy továbbra is élőnek tekintették ezt a jogukat.¹² A lipóti értelmezést Lustkandl még azzal is megtoldotta, hogy az nemcsak Ferdinánd fiú utódait, de helyből a Habsburgok leányágát is jogosulttá tette a magyar trónra, holott ezt csak majd 1723-ban, a Pragmatica Sanctio fogja bevezetni.¹³

A koronázás, az ennek során letett eskü és az ekkor kiadott hitlevél jelentették a rendek számára a garanciát, hogy az új király nem tör Magyarországon szabadságai ellen. A rendi koncepció szerint az állami hatalom örökös tulajdonosa a magyar Szent Korona, nevében azt az ország nemessége és az ő akaratukból trónra emelt, megkoronázott király gyakorolja. Ebben a rendszerben a király számonkérhető, ha a rendek szerint a Szent Korona érdekei ellen cselekszik, a koronázás és a kormányzás tehát egyaránt alku: ha a fejedelem nem próbálja megfosztani a rendeket kiváltságaiktól, a rendek nem fogják úgy látni, hogy megszegte a magyar törvényekre tett esküjét. Koronázási hitlevelet V. László óta állít ki a magyar király, és II. Ferdinánd óta a szokás már azt is elvárta, hogy ezt a király törvénybe is iktassa. Ferdinandy

- 9 DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Degré Alajos 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán* (Pécs: VKM V. jegyzetsoksz., 1951) 76.
- 10 DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht”* (Budapest: Pfeifner Ferdinánd, 1865) 29.
- 11 DEGRÉ, 9. l. 213–214.
- 12 LIKTÖR Zoltán Attila: „A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében” *Iustum Aequum Salutare*, 2020/1. 163–192.
- 13 DEÁK, 10. l. 25.

Géza a királyválasztást és a hitlevelet szerződési viszonynak nevezi, melyben a megválasztott kötelező nyilatkozatot tesz arra nézve, hogy az ország mely szabadságait fogja megerősíteni, ezek biztosítására milyen törvényt fog szentesíteni.¹⁴

Ezzel párhuzamosan a 17. században spanyol hatásra a Habsburg-ház is átessett a belső öröklési szokásainak reformján. 1617-ben a gyermektelen II. Mátyás megállapodást kötött spanyol rokonával, amelyet Oñate-egyezségként ismerünk. Spanyolországban a *successio linearis* elve uralkodott a trónbetöltésnél, mely szerint a dinasztia ágainak a trónbetöltés sorrendjében való helyét az uralkodótól való leszármazási távolság határozta meg, egy ágon és fokon belül a leányág öröklését is lehetővé téve. III. Fülöp Mátyás apjának, Miksának leányági leszármazottja volt, és apja révén jogot formált az ausztriai államcsoport trónjára. Fülöp nem vette figyelembe, hogy sem Ausztriában, sem Magyarországon nem a spanyol örökösödési rendszer van érvényben: az osztrák törvények a leányágot minden élő fiág mögé soroló *successio mixtát* írták elő, Magyarországon a választás volt az elfogadott. A Habsburg-ház dinasztikus viszonyaiban mindig a belső szerződéseikben megállapított öröklést ismerte el irányadónak, ezt tükrözi az 1617-es Oñate-egyezség is, mely a madridi szokásoknak megfelelően kölcsönös örökösöset írt elő a család két ágára.¹⁵ Így két olyan elv jelent meg az osztrák jogban – a *successio linealis* elve, valamint a leányág utódlása –, amelyeket Magyarországon majd a Pragmatica Sanctio emelt törvényerőre.¹⁶ Mátyást végül egyéb körülmények miatt nem Fülöp, hanem II. Ferdinánd követte a trónon 1619-ben.

II. Ferdinánd megörökölte a tiroli és a belső-ausztriai Habsburgok birtokait, melyek két emberöltővel korábban, I. Ferdinánd végrendeletében váltak le, aki az örökös tartományokat fiai között három részre osztotta, Alsó- és Felső-Ausztriát a később trónra kerülő Miksa ágának adva, akitől II. Ferdinánd is származott. Erekly István a vagyonnak ezt a fiúk között felosztó végrendelezési gyakorlatát a germán hűbériségre vezeti vissza.¹⁷ A család minden ágának vagyona így annyifelé oszlott, ahány fia az adott ág fejének volt. Ez pár generáción belül elaprózta volna a Habsburg-család centrumait, így amikor a két oldalág kihalásával a vagyon ismét egy kézen egyesült, II. Ferdinánd új utat jelölt ki a jövődöbéli öröklési rendszernek. 1621-es végrendeletében a germán felfogással szakítva ismét spanyol mintájú primogenitúrát állapított meg: elrendelte, hogy őt a trónon követő utódja „valamennyi királyságunk és tartományunk felett, mint elsőszülött egyedül egymaga uralkodjék”, mivel az addig szokásban lévő „felosztások és elválasztások csak romlást és pusztulást vonnak maguk után”.¹⁸ Megfigyelhetjük ezt a törekvést az itt végrendelező

14 FERDINANDY Géza: *Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban* (Budapest: Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája 1902) 65–66.

15 LIKTOR, 12. l. 170.

16 LIKTOR, 12. l. 191.

17 EREKLY István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez* (Budapest: Pallas 1921.) 8.

18 EREKLY, 17. l. uo. idézi a végrendeletet.

Ferdinánd unokájánál, I. Lipótnál is. Lipót mellett, hogy elfogadtatta a magyarokkal a Habsburgok örökös királyságát, egy titkos családi szerződést is megalkotott fiai örökléséről. 1700-ban kihalt a Habsburgok spanyol ága, Lipót pedig bejelentette másodszülött fia, Károly trónigényét, ezzel kitört a spanyol örökösödési háború. A titkos családi paktumot Károly Spanyolországba indulása előtt kötötték meg, tartalmát azonban a következő tíz évben nem hozták nyilvánosságra.

Az 1703-as családi szerződés, a *pactum mutuae cessionis et successionis* rögzíti, hogy mind Lipót, mind József lemondanak Károly javára Spanyolországot illető trónigényükről. Kimondják, hogy Spanyolországban és Ausztriában ugyanúgy az elsőszülöttség elve uralkodik: ha az egyik Habsburg-ág kihalna, a másik ágból származó fiúk öröklik országait, míg ha mindkét fiúág kihal, a leányág lép elő örökösnek. A trónöröklés kérdésének titkos családi szerződésekkel való rendezése értelmezhetetlen volt a hagyományos magyar jog keretei között, a magyar törvények és a Habsburg családi gyakorlat konfliktusa tehát kódolva volt a helyzetbe, amit majd csak a Pragmatica Sanctio kísérel meg feloldani. Az 1701-ben kitört spanyol örökösödési háborúban a bécsi udvar ismét megpróbálta a kölcsönös öröklés elvét érvényesíteni, a kihalt spanyol ág helyére Károlyt ültetni a madridi trónra. A kísérlet egy, többek között Angliát, Hollandiát és Portugáliát tömörítő franciaellenes koalíció támogatását is élvezte, amely azonban idővel elapadt, mivel Anglia félt az európai erőegyensúly felborulásától a Habsburg Birodalom újraegyesülése esetén.¹⁹ A spanyol mintájú primogenitúra, a kölcsönös öröklés gyakorlata tehát a nagyhatalmak ellenállásán bukott meg, még inkább arra szorítva a Habsburg-kormányzatot, hogy keresse a kiegyezést Magyarországgal – ennek eredménye lett az 1711-es szatmári béke.

Az előzményeket ismerve nem meglepő, hogy a horvát rendek 1712-es nyilatkozata zavarba hozta az uralkodót. Károly bizalmas tanácsadói azt javasolták, hogy vigye az ügyet az ő koronázását már szervező magyar diéta elé, hiszen Horvátország a Szent Koronának alávétve nem rendelkezhet a magyarokétól eltérő trónöröklési törvénnyel. Károly az országgyűlés közeli időpontja miatt végül mégsem vetette fel a kérdést, mivel így az udvarnak legfeljebb hetei lettek volna a rendeket megnyerni. Károly május 21-én elfogadta és kiadta koronázási hitlevelét, amiben megerősítette a lipóti vállalást: ha fiú utód nélkül halna meg, a magyar nemzet visszakapja a jogot, hogy szabadon válasszon új királyt. A hitlevél a rendek örömeire tartalmazta, hogy az ország régi királyaitól hátrahagyott törvényeket a király tiszteletben fogja tartani, ideértve az Aranybullát is, továbbra is fenntartva ugyanakkor az ellenállási jog kizárását.

Türelemre intett az a bizalmas főúri konferencia is, amelyet Károly 1713 nyarán hívott össze Bécsbe, kipuhatolni, mik a lehetőségei a trónöröklési törvény módosításának. Az uralkodó remélte, hogy a magyarok maguktól kimondják a nőági örö-

19 KALMÁR János: „A spanyol örökösödési háború (1701–1714)” in: POÓR János (szerk.): *A kora újkor története* (Budapest: Osiris 2009) 70–79.

kösödés elfogadását, de csalódnia kellett: a magyar tanácsosok állásfoglalása a női öröklést legfeljebb egyszeri esetben tartotta kivihetőnek, és ebben az esetben is szeretne volna országgyűlésen megválasztani a leendő királynőt ahelyett, hogy általában a leányágra kiterjeszti az automatikus öröklést. Cserébe garanciákat kértek, a leendő királynő esküvel és oklevéllel fogadja, hogy nem fogja Magyarországot a többi örökös tartomány módján, hanem csak saját törvényei és szokásai szerint kormányozni. A királynő mellé egyben szerették volna férjét is rögtön királlyá emelni, akinek kiválasztásába szintén beleszólást akartak. Végül a birodalom többi tartományával így vállalt unióról minden tartománnyal külön szerződést szerettek volna kötni.²⁰

„Az uralkodó ház trónra emelendő nőtagja elválaszthatatlanul, s feloszthatatlanul egy testben bírja az összes örökös tartományokat; az osztrák örökös tartományok rendjei pedig még az országgyűlés folyamán jelentsék ki, hogy ez alkalommal Magyarországgal szövetségre lépnek, s kötelezzék magukat, hogy ők is meghatározandó összeggel járulnak a határokat őrző katonaság fenntartására, melynek védelme rájuk is kiterjed: mert e védelem szüksége az a tény mely az osztrák monarchia alkatrészeit egyesítette, s egymáshoz kötötte.”²¹

Míg tehát az uralkodó célja az volt, hogy trónjait halála után is családjá birtokában tartsa, a magyar urak klasszikus rendi paktumban gondolkodtak: újra feléleszteni a szabad királyválasztás jogát, biztosítani, hogy az eltemetett lipóti abszolutizmus nem jön vissza többet.²² A női öröklésnek I. Mária rövid uralmán kívül nem volt hagyománya Magyarországon – ahogy a nemesi birtokokok öröklésénél, úgy a közjogi hivatalok betöltésénél sem merült fel. Látjuk, hogy a magyaroknál is előkerül az Ausztriával való együtt birtoklás feltétele, a közös védelem fenntartásához pedig az örökös tartományok hozzájárulását is szívesen látták volna. Szekfű hangsúlyozza a magyar politika döntő, kétszáz éves tapasztalatát: Magyarország Ausztria nélkül nem tud ellenállni a törököknek.²³ A magyar rendek reális biztonságpolitikai igényből, de továbbra is csak közjogi autonómiájuk megtartásával voltak hajlandók a szövetséget szorosabbra vonni.

Károly 1713-ban nyilvánosságra hozta a tíz évvel korábbi titkos családi szerződést, ezzel halála esetére rendezte az örökös tartományok trónutódlását. Az utóbb osztrák Pragmatica Sanctióként nevezett szöveg kihirdetésénél jelen volt Illésházy Miklós kancellár, Pálffy Miklós országbíró, valamint Kornis Zsigmond erdélyi

20 CSEKEY, 6. lj. 63.

21 A konferencia állásfoglalását idézi: MÁTHÉ Gábor: „Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke” in: MÁTHÉ Gábor, MENYHÁRD Attila, MEZEY Barna (szerk.): *A kettős Monarchia* (Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 2018) 39–63.

22 KATUS László: *A modern Magyarország születése 1711–1914* (Pécs: Kronosz 2011) 26.

23 HÓMAN Bálint, SZEKFI Gyula: *Magyar történet. A tizenharmadik század* (Budapest: Macenas 1990) 333–334.

alkancellár is, a magyar politika vezetői. Legkésőbb innentől a magyar rendek is ismerhették a tervet, Károly azonban továbbra is várt azzal, hogy hivatalosan az országgyűlés elé tárja.²⁴ Károly nem terjesztette a diéta elé a kérdést sem 1714-ben, sem 1715-ben. A szerződés értelmében ekkor még I. József lánya, Mária Jozefa volt a trónörökös. 1717-ben azonban megszületett Mária Terézia, Mária Jozefa pedig nem sokkal ezután hivatalos *renuntiatió*jában lemondott a trónról.

Az örökös tartományokban a kérdés eldöntésére elég volt a Habsburg-ház döntésének egyszerű közhírré tétele, Magyarországon azonban a kérdés a törvényhozás hatáskörébe tartozott. Lustkandl ennek ellenére állítja majd, hogy az osztrák Pragmatica Sanctio már az 1713-as kihirdetéstől érvényes volt Magyarországra. Deák Ferenc mutatott rá, hogy nemcsak a magyar törvények, de maga III. Károly császár sem értett volna egyet ezzel, különben nem tett volna a családi szerződéssel ellentétes ígéreteket az 1715-ös hitlevelében.²⁵ Új törvény alkotásához ismét össze kellett hívni az országgyűlést.

1721-ben, mivel Károlynak továbbra sem volt fiúörököse, a titkos tanács a magyar előkelők megnyerésével kezdett foglalkozni. Javallották az uralkodónak, hogy előbb az erdélyi diétán vigyék keresztül a törvényt, mert ezután a magyar rendek is kényszerítve érzik majd magukat az elfogadására. Az erdélyiek meggyőzésében nagy szerepe volt Esterházy Imrének, akinek zágrábi püspökként valószínűleg a horvát rendek Károlynak átadott üzenetéhez is köze volt. Az erdélyi rendek gyűlését 1722. február 19-ére hívták össze Szebenbe, a Gubernium pedig április 14-én közölte az uralkodóval az új trónöröklés elfogadását. Károly a törvényt csak a következő év decemberében szentesítette, amikor már a magyar rendek is elfogadták.²⁶

A magyar hangulat megértéséhez Katus László Pálffy Miklós nádor egy levelét ajánlja figyelmünkbe 1722 márciusából, amelyet Szluha Ferenc ítélmesternek írt.²⁷ A nádor tudósítja benne az ítélmestert, hogy hamarosan esedékes a rendek véleményének kikérése az új trónöröklésről. Ezután így folytatja: „arra való nézve kívántam sub manu Kegyelmed által az ott lévő némelly Tekéntetes nemes státusok[na]k opinióját venni, ha csak admittalnunk kellene a' successiót, rationabiliter és resonabiliter mit lehetne kérnünk az Fölséges Háztul, mert Musquát és más külső Potentiát vállasztanunk nem lehetne.” Abban az évben, amikor a törvény betervezése még csak közelgett, a magyar politikai osztály már tervezte a választát, és azt is latolgatta, mit kérjen cserébe. Szluha Ferenc álláspontja szerint Magyarország független királyság, és mint ilyen, méltóságát sérti, hogy a német birodalom egy

24 POÓR János: „A Pragmatica Sanctio és Magyarország” in: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Politikai portrék, jogalkotások, intézmények a 17–19. századból* (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata 1995) 41–49.

25 DEÁK, 10. lj. 56.

26 CSEKEY István: *A pragmatica sanctio Erdélyben* (Kolozsvar: Stief Nyomda 1915) közöl egy listát az erdélyi rendek között kiosztott kitüntetésekről, adományokról.

27 CSEKEY, 6. lj. 502–507. teljes szövegében közli a levelet és Szluha választát.

tagállamával törvény által összeköttessen. Szluha félt, hogy ezután Magyarország német tartományok közé olvadása éppoly könnyű lesz, „valamint midőn a kis Patak nagyobbán bémegyen”.²⁸ Szluha bizonyára nem volt egyedül a félelmeivel, Pálffy csak lassan tudta meggyőzni. Az 1722 júniusára összehívott diéta tétje Szekfű szerint az is volt, a rendek a kurucos politikát szeretnék továbbvinni, vagy inkább beillesztenék struktúráikat a birodalom szerkezetébe. Az elfogadás melletti legfőbb politikai érv a fentebb tárgyalt török fenyegetés volt. Többek között a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött A95-ös doboz 7. iratcsomójának 57. dokumentumában, az 1723-as diéta egyik nyilatkozatában is utalnak a török szomszéd fegyvereire a rendek: „vicini praepotensis hostis Ottomani infestis Armis”.²⁹ A leányág trónra kerülése („in defectus Sexus masculini”³⁰) biztosította volna, hogy Károly halála után is a Habsburgok uralkodjanak Magyarországon, az ő uralmuk pedig egyenlőnek tűnt a biztonsággal, amit az örökös tartományok ereje biztosít. A nemesi közvélemény nem felejtette el azt sem, kinek volt köszönhető Magyarország felszabadítása. III. Károly személyesen is sokat tett, hogy a rendek átérezzék apja politikájától való eltávolodását.³¹

Az 1722-es diétára szóló királyi meghívó³² nem említette a *successio* kérdését, a vármegyék mégis azzal küldték el követeiket, hogy ne csak elfogadják, de ők maguk ajánlják fel az Ausztriával való unióra lépéssel együtt.³³ A diétán a kérdés tárgyalását Nagy István elnöklő alnádor nyitotta meg, aki beszédében azt tanácsolta a rendeknek, hogy a déli határon lévő fenyegető szomszédra tekintettel fogadják el a Bécsnek kedves leányági öröklést.³⁴ Június 30-án Szluha ítélőmester tartott beszédet, amelyben javasolta, hogy ajánlják fel az uralkodónak a Pragmatica Sanctio elfogadását, és az unió kötését a külső ellenségekkel szemben. A javaslatot még aznap elfogadták. Követséget küldtek Bécsbe, és pár nap múlva Károly is Pozsonyba utazott, ahol hamarosan a végleges törvényjavaslatot mindkét tábla elfogadta. A törvényt az uralkodó a diéta hivatalos lezárásakor, 1723-ban szentesítette.

Az eredeti családi szerződés által megállapított trónöröklési rendhez képest a magyar Pragmatica Sanctio tartalmazott egy megszorítást: általában a dinasztia leányágai helyett három leányágra, III. Károly, I. József és I. Lipót leányaira korlátozta a trón örökíthetőségét (II. cikk 5., 6. és 7. paragrafus). Az I. cikk 3. paragrafusa értelmében amíg az uralkodó ágnak van élő férfi tagja, az ő joga megelőzi az ág összes nőtagját, ha nincs, a legidősebb nő lép elő, „a mint azt Ő legszentségesebb

28 CSEKEY, 27. lj. uo.

29 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, HU-MNL-OL-A 95. Acta 1723.

30 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, HU-MNL-OL-A 95. Acta 1723.

31 IMRIK József: *A Pragmatica Sanctio keletkezésének története* (Pest, Khór és Wein nyomdája 1866) például részletesen ír Károly protestánsok felé tett gesztusairól.

32 IMRIK, 31. lj. 17.

33 SZEKFŰ 23. lj. 335. mellett erről ír Mezey Barna *A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány* című tanulmányában.

34 SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése* (Budapest: Ráth Mór 1881) 143–144.

felsege az ő Németországában s azon kívül fekvő örökös országaiban és tartományaiban már szabályozta”.³⁵ Ez az úgynevezett vegyes ági öröklés, a *successio linearis mixta*. Amennyiben a trónörökös elődje előtt halt meg, de halála előtt hagyott hátra trónképes utódot, az elhalt utód utódja megelőzi az elhalt utód testvéreit az öröklésben – ezt nevezik képviseleti elvnek, *ius repraesentationis*nak. Mindhárom megjelölt ág kiesésekor éled csak újra a törvény értelmében a királyválasztás joga. Magyarországon tehát a királyválasztás joga ismét nyugodott, de nem szűnt meg, ahogy 1687-ben sem. Ferdinandy megfogalmazásában: a királyválasztás alapelvét, garanciáit az országgyűlés fenntartotta, csupán alkalmazását függesztette fel.³⁶ Téves tehát a szakirodalom egy részének az a véleménye, hogy 1687-től Magyarország választásos monarchiából örökletes monarchiává alakult át.³⁷ Az 1723-as trónöröklési törvények súlyát éppen az adta, hogy a magyar trónöröklés továbbra is autonóm maradt a Habsburg-kísérletek ellenére. Nem járt sikerrel a rendek azon törekvése, hogy a birodalom többi részével közös védelmi unió szülessen. Az örökös tartományok nem szerettek volna a magyar védelem finanszírozására kötelezetté válni, a velük való együttműködés biztosítását Károly vállalta magára. Ferdinandy idézi az uralkodó választát a magyaroknak a kérdésben: nincs okuk aggódni, mert az unióról szerződni nem az osztrák rendek, hanem az Ausztriai Ház jogköre, aminek ő, a császár a feje.³⁸ Magyarország viszonyát az örökös tartományokkal az 1723-as törvények csak általánosságban érintették.

Ha összevetjük az elfogadott törvénytörvényt az 1712-es főúri konferencia állásfoglalásával, a Pragmatica Sanctio visszalépésnek látszik. A rendek többet kényszerültek elfogadni, az örökös tartományokkal pedig nem született szerződés. 1723 mégis előrelépés, írja Poór János, ha a családi szerződésekkel hasonlítjuk össze. A magyar korona újra érvényesíteni tudta birodalmon belüli autonómiáját, és sikerült szűkítenie is az öröklő leányágak számát.³⁹

A rendek hú jobbágyi hódolatát tolmácsoló előbeszéd után az első cikk azzal kezd, hogy a király az országgyűlésre „hú karait” jött megvigasztalni, és mindenekelőtt a rendek „minden eziránt előrebocsátott, megelőző legalázatosabb esedezése nélkül, tisztán csak irántuk viseltetett atyai indulatból felajánlani méltóztatott azt, hogy örökös Magyarországnak s az ehhez kapcsolt részeknek, országoknak és tartományoknak összes karait s rendeit” jogaikban és kiváltságaikban megtartja. Ereky szavaival ez „tipikus példája a könyörgő eljárás eredményeképp létrejött rendi törvénynek”, ahol a formulák célja, hogy elkendőzzék a törvény alkujellegét.

35 1723. I. tc. Az idézett rész hivatkozás az osztrák Pragmatica Sanctióra.

36 FERDINANDY Géza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon: közjogi tanulmány* (Budapest: Kilián Frigyes M. K. Egyetemi Könyvtár Kiadása 1895) 177.

37 Ezt a véleményt az említett Ferdinandy is vallotta egy időben, lásd *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak történelmi fejlődése* (1892).

38 FERDINANDY, 36. lj. 185–186.

39 POÓR 24. lj. 48.

Miközben mindketten erős garanciákat állítanak, a király és a rendek úgy tesznek, mintha kölcsönös gesztusaikat nem szolgáltatásként és ellenszolgáltatásként adnák, „hanem mindkét fél a másik ajánlatára való tekintet nélkül önként teszi meg a maga ajánlatát”.⁴⁰

Csekey István írja le, hogy a rendek eredetileg szerették volna egy törvénycikkbe foglalni a trónöröklés kérdését sérelmeik orvoslásával. Az így alkotott, az alkudozás összes tényezőjét átfogó „alaptörvény” a leányági utódlás mellett a rendi előjogok részletes megerősítését és a nádori jogkörök szabályozását tartalmazta volna ahelyett, hogy mintegy mellékesen, általánosságban megfogalmazza a karok és rendek jogainak fenntartását. A három kérdés egy cikkbe foglalását az udvar utasította vissza, mivel attól tartottak, hogy a trónöröklés és a rendi jogok garanciáinak összevonásával úgy tűnne fel, mintha a trónöröklést ellenszolgáltatásként változtatták volna meg, és nem önkéntes felajánlással. A végleges törvényszöveg I. cikke rögzíti a nőági öröklést, a II. cikk foglalkozik a trónöröklés menetével, a trónképes ágakkal. A rendi jogok garantálása és a nádori jogkör kérdése a III. és IV. cikkbe került, egyéb nemesi előjogok, mint az adómentesség, az V. és a VI. cikk témái.⁴¹

A törvény előbeszéde és I. cikke hangsúlyozza, hogy az uralkodóház leányága a nemzet egyértelmű szabad akaratából nyer jogot a magyar trón betöltésére, biztosítandó, hogy az ország külső vagy belső fenyegetéstől az uralkodóház kormánya alatt védve legyen. Magyarország és az örökös tartományok ezért legyenek elválaszthatatlanul és feloszthatatlanul, örökké egy jogar alatt, ahogy azt a családi szerződés is előírta a tartományokra nézve. Az 1723-as, ahogy előtte az 1715-ös törvény azt is előírja, hogy az új király koronázásakor mindig adjon hitlevelet és esküt a nemzetnek arról, hogy nem fogja régi törvényeit megsérteni. Ez utóbbi rendelkezések, az oszthatatlan unió és a magyar törvények garantálása adták a későbbi évszázadok magyar alkotmányos vitáinak fő témáit.

A Pragmatica Sanctio és a magyar alkotmányosság

Az 1723-as törvények előbeszédének 4. paragrafusára szerint a magyar rendek azért kérték az uralkodótól a leányági öröklés elfogadását, hogy ezzel biztosítsák „ekkorig élvezett s a jelen országgyűlésen is alkotott s valamint a jövő országgyűléseken is alkotandó” törvényeiket és szabadságaikat. A magyar politikai osztály biztosítékokat kapott az addigi rend fenntartására. Csekey István ugyanígy az alkotmányosság garanciájaként értelmezi a II. cikk 9. paragrafusát, amelyben az elsőszülöttségről szóló és a magyar törvények megtartását szintén ígérő 1688-as és 1715-ös rendel-

40 EREKY, 17. lj. 28.

41 CSEKEY István: *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről* (Budapest: MTA 1916) 21–22.

kezésekre hivatkoznak, azokat a leányágra kiterjesztve. Véleménye szerint ezek a 18. századi törvények, és főleg a Pragmatica Sanctio, funkciójában leváltották a királyi esküket és hitleveleket, amikor az alkotmányosság náluk erősebb biztosítékait alkották meg.⁴²

Wilhelm Brauner osztrák jogtörténész nevezte az 1665 előtti Habsburg Birodalmat megosztott dinasztikus uniónak, ahol a fejedelem a tartományokban őt tartományúrként illető jogokat központi hivatalokon keresztül intézi, míg a helyi ügyek vitelét a rendekre hagyja.⁴³ Ez a rendszer a 17. század második felétől indult változásnak, amikor a bécsi kormányzat elkezdte a központba csatornázni vagy félretenni ezeket az önkormányzatokat. A hagyományosan önkormányzathoz szokott, identitását abból levezető magyar rendiség így támadás alá került, előbb Lipót részéről, majd az azt jóvátevő III. Károly és Mária Terézia kompromisszumos korszaka után II. József alatt újra, akinek halálát követően az 1790–91-es országgyűlésnek ismét elő kellett vennie a Pragmatica Sanctio alkotmányvédelmi rendszerét. Az ebből a korszakból származó rossz élmények és reflexek több felfedezhető nyomot hagytak mind a késői rendi működésben, mind a magyar alkotmányeszmén.

Ezen a ponton érdemes érintenünk, mit értettek a magyar rendek az alkotmány alatt ekkoriban. A fogalommal a század végén találkozunk először követutasításokban, és a következő évszázadra, a szabadságharcot megelőző politikai viták idejére vált bevett közjogi kifejezéssé. A magyar politikai nyelvben a 18. századig sem a szó, sem az intézmény nem létezett, de azt követően visszamenőlegesen kezdték használni, a királyválasztáshoz hasonlóan az alkotmányt is a középkorba visszavezetve. A továbbiakban az alkotmány kifejezést fogom használni Magyarországon történelmi jogaira, még ha ez részben anakronisztikus is. Az 1723-as törvénycikkekben biztosított „alkotmányosság” politikai érzékenységek, garanciák és nemesi kiváltságok együttese volt, nem pedig modern értelemben vett egyértelmű jogforrás. Írott formában nem létezett, egyszeri alkotmányozó gesztus helyett több évszázad alkudozó jogalkotásának terméke volt, lévén a kartális alkotmány ideája csak a francia forradalom szülte. A történelmi alkotmány elválaszthatatlanul kötődött a rendi monarchiához, részletei idomultak a korhoz, de alapelvei az Aranybulla óta nem változtak.⁴⁴ Ez az alkotmányosság két oszlopon nyugodott Mezey Barna megfogalmazásában: a nemesi előjogokon és a Hármaskönyvben rögzített rendi kontrollon a kormányzás felett, a trónbetöltés összes hagyományos garanciális intézményével.⁴⁵ Magyarországon a helyi igazgatást a vármegyék uralták, melyeket

42 CSEKEY, 6. l. 386.

43 BRAUNER, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig* (ford. Kajtar István) (Pécs: JPTE Állam- és Jogtudományi Kar 1994) 79.

44 NAGY Ernő: *Magyarország közjoga* (Budapest: Eggenberger-féle könyvkereskedés 1897) 152.

45 MEZEY Barna: „A Pragmatica Sanctio és a magyar történelmi alkotmány” *Századok*, 2023/3. 495–513. 495.

– ha a diétát sikerült is – még a Habsburg-kormány sem tudta megkerülni; ennek a problémának az eredménye az egész korszakot mérgező gyanakvás és rivalizálás az országot vivő két adminisztráció között, miközben mindkettőnek elismert és el nem ismert kötelezettségei voltak a másik felé. Amíg Ausztriában, mint máshol Nyugat-Európában, az újkori viszonyok kihívásaira a kormányzati jogkörök öszszegyűjtésével válaszoltak,⁴⁶ addig a magyar vármegyei nemesség féltékenyen ült autonómiáján.

A rendi jogvédelem a Pragmatica Sanctio elfogadását követő időkben vette fel alkotmányos formáját, kimutathatóan a felvilágosult államelméletek befolyása alatt. Péter László szerint a rendek Montesquieu-t olvasva „fedezték fel”, hogy amit az udvartól védelmeznek, az definíciójában tulajdonképpen egy alkotmányosság, konstitúció.⁴⁷ Ami addig tehát csak a középkorig visszamenő jogosultságok kollekciója volt, annak helyén ekkor kezdett kialakulni a történeti alkotmány ideája. A rendek nagy érdeklődéssel olvasták azt is, amikor Montesquieu arról írt, hogy nemesség és királyság nem lehetnek egymás nélkül, a kettő egyensúlya nélkül csak zsarnokság létezhet, mivel ebben igazolva látták a rendi dualizmus gyakorlatát.⁴⁸ Ahogy Marczali Henrik írja, II. József uralma végén az ellenzék Rousseau és a francia forradalom több másik gondolkodójának elveit visszhangozta, melyek az 1790-es diétán is hallatszódtak még.⁴⁹ Bár a Pragmatica Sanctio biztosította a hagyományos törvényeket, a Habsburg-korszak a kiegyezésig tele volt alkotmányos konfliktusokkal.

Szluha Ferenc leveleiben már találkozottunk az aggodalommal, hogy amennyiben a trónöröklést kiszolgáltatják a Habsburgoknak, Magyarország az örökös tartományok szintjére süllyed. Valóban, a rendi kontroll feladásával, az államhatalom Bécsnek való kiszolgáltatásával ez nem lett volna valószínűtlen, s hogy nem így történt, nagyban volt köszönhető annak, hogy a karok és rendek nem tágítottak jogaik garantálásától. A Szent Korona ennek révén maradt önálló és tartotta fenn tulajdonjogát az országon, melyet a Habsburg–Lotaringiai-ház fiú- és leánya csak igazgatásra kapott meg 1723-ban. A rendi működésnek ezek a kölcsönösségei kidomborítják a Pragmatica Sanctio szerződéses jellegét. Salamon Ferenc rámutat, hogy először III. Károly hitlevele, az 1715-ös I. törvénycikk állapított meg kötelezettségeket a király oldalán.⁵⁰

Az 1723-as törvények garanciális rendelkezései közé sorolhatjuk leginkább az előbeszéd 4. paragrafusát, mely tartalmaz utalást a Habsburg-királyság társadalmi megerősítésére (a felséges háznak az országglakók közönséges szavazatával kikiáltott

46 BRAUNEDER, 43. lj. uo.

47 LÁSZLÓ, Péter, LOJKÓ, Miklós: Hungary's long nineteenth century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective (Boston: Brill 2012) 153.

48 LÁSZLÓ, LOJKÓ, 47. lj. 159.

49 MARCZALI Henrik: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat 1898) 278.

50 SALAMON, 34. lj. 182.

örökösödése), a régi szabadságok és „a jelen országgyűlésen is alkotott s valamint a jövő országgyűléseken is alkotandó” törvények megtartására. A rendi jogok mellett szól az ország feloszthatatlanságáról az I. cikk (bevezető és 4. paragrafus), majd megint a rendi és nemesi jogokról, a nádorról és az országgyűlésről a fentebb már tárgyalt III., IV., V., VI. és VII. törvénycikk. Az udvar ugyanilyen rendi igényeknek eleget téve írta elő Magyarország törvényeinek autonómiáját még a Pragmatica Sanctio előtt az 1715. évi III. törvénycikkben („Ő királyi szent felsége sem akarja a karokat és rendeket másképp kormányoztatni s felettük uralkodni, mint magának Magyarországnak az eddig alkotott vagy jövőre országgyűlésileg megállapítandó saját törvényei szerint”). A Pragmatica Sanctio után megint garantálta a nemesi előjogokat az 1741. évi VIII. törvénycikk, a nádor jogkörét biztosította az 1741. évi IX. törvénycikk, a „magyar dolgoknak és ügyeknek” magyarok általi intézését az 1741. évi XI. törvénycikk. Mindezeket érvényben hagyták az 1790–91-es törvényekben, melyek már részben a változó alkotmányfelfogás alapján íródtak. Az 1790–91-es törvények előbeszéde, az I. és II. cikk, mely egyben maga az új király hitlevele és esküje is, II. Lipót trónra kerülése kapcsán hivatkozik a Pragmatica Sanctióra. A II. cikk tartalmazza hajdani dicsőült királyoktól és dicsőséges emlékü elődöktől kapott jogok és törvények, mostanra szokásosnak mondható megerősítést. A hitlevél negyedik rendelkezése az uralkodóház kihalása esetére írja elő a rendek királyválasztó jogának feleledését. A X. cikk szól Magyarország autonómiájáról. A XII. cikkben találjuk az egyik legfontosabb rendelkezést: a király elismeri a törvényhozó hatalom megosztását az uralkodó és a rendek gyűlése között, és kötelezi magát, hogy az országot sosem kormányozza pátensek útján.

A pátensekkel való, rendeleti kormányzás a II. József-i korszak jellemzője volt. Mária Terézia utódja megszegte az addigi évtizedek gondosan biztosított kompromisszumait, amikor a magyar törvényhozás megkérdése nélkül hozott törvényeket. Józsefnek persze jó oka volt nem kikérni a diéta véleményét, ugyanaz, amiért arra sem volt hajlandó, hogy megkoronáztassa magát: a következetes felvilágosult abszolutizmusnak a verbőczyánus magyar rendiség csak az ellensége lehetett. József ezért nem fáradt az országgyűlés összehívásával, rendeleti úton kezdte eltörölni a régi magyar törvényeket. 1782-ben állította fel azt a tételét, hogy ugyanolyan joggal adhat és vehet el kiváltságokat, mint egy megkoronázott király. Ennek értelmében a koronázás nem jelent lényegi különbséget a Magyarország feletti joghatóság tekintetében, vagyis József kiütötte rendszere alól a Pragmatica Sanctióba oly gondosan beépített Szent Korona-tant. Marczali találóan fogalmazta meg, hogy a magyaroknak annyira szent koronázás József szemében ezzel „üres szertartássá válik, mely jogot nem ad és alig különbözik a bécsi gálanapoktól”.⁵¹ A reformok persze kiváltották a magyar hatóságok ellenkezését, akiknek a szemében József amúgy is maga utasította el az alkotmányos legitimitás kellékeit. Velük szemben azonban József volt annyira

51 MARCZALI, 49. lj. 248.

illúziótlan a magyar rendek privilégiumait illetően, hogy az alkotmányos panaszok egyáltalán nem hatottak rá. Marczali ekkorra, a történeti érvelés kimerülésére vezető vissza, hogy a magyar alkotmány montesquieu-i formát vesz magára, immár a felvilágosodás felől is kritizálva a jozefinizmust.

Érdekes, hogy a Pragmatica Sanctio akkorra vált végleg az alkotmányvédelem hivatkozási alapjává, amikor az őt létrehozó rendiség kereteit a polgári korszak már szűknek érezte.⁵² Szerencsés Anna Réka a reformkor fura ellentmondásai közé sorolja, hogy az 1840-es évektől az abszolutizmus elleni harcban a rendi ellenzékét váltó, magát haladónak nevező liberális nemesi ellenzék átveszi elődjétől a történeti alkotmány és az 1790-es törvények mellett a Pragmatica Sanctiót, és ezekre hivatkozva opponálja a bécsi kormány politikáját.⁵³ A szabadságharcot megelőző évekre ezek nemhogy vesztettek volna érvényükből, de megnövekedtek bennük. Az 1847-es ellenzéki nyilatkozat érvelésének alapja az 1790-es X. törvénycikk és a Pragmatica Sanctio elválaszthatatlansága: „szemünk előtt tartandjuk Magyarország királyának az örökös tartományok fejedelméveli egységét rendelő pragmatica sanctióból reánk háruló kötelességet és viszonyokat”, de „hazánk érdekeit az örökös tartományok érdekeinek alárendelteni nem engedjük”.⁵⁴ Nem vonják tehát kétségbe a trónöröklést, a Habsburg-trónjogot Magyarország felett, de nem engednek a törvényalkotás függetlenségéből sem. A rendi korszakot jogilag is lezáró áprilisi törvények is hivatkozási alapként említik a Pragmatica Sanctiót. Ezért téves a szakirodalom kisebbik részére jellemző felfogás, miszerint az áprilisi törvények leváltották a Pragmatica Sanctiót.⁵⁵ Helyesebb, ha a '48-as jogalkotásra, mint a Pragmatica Sanctiónak új értelmezést adó, de azzal mindenképp konjunktív viszonyban lévő, abból táplálkozó aktusra gondolunk. 1848 tavasza egy olyan politikai tradíció örököse, ami bár kritikus a Habsburg-uralommal, elismeri annak legitimitását, ahogyan azt az 1723-as törvénycikkekben lefektették. Az artikulusok szövegükben tökéletesen alkalmasak voltak alkotmánybiztosítéknak, mivel Magyarország jogainak tiszteletben tartását általánosságban írták elő, nem említve olyan konkrétumokat, amelyek a rendi korszakhoz kötötték volna. A Pragmatica Sanctio megerősítése 1791-ben szintén megalapozta azt az értelmezést, amely viszonyosságot tételezett az Ausztriai Ház, a Domus Austriaca trónöröklése és a magyar alkotmányosság között. Ez magyarázza, miért maradhatott a polgári korszakban releváns annyira, hogy a Habsburgokat detronizáló Függetlenségi nyilatkozat is alaptörvényként hivatkozott rá, és ezért tért vissza hozzá Deák Ferenc is 1861-ben, miután a neoabszolutizmus tizenegy

52 HANÁK, 2. lj. 148.

53 SZERENCSES Anna Réka: „A Magyar Királyság és a Habsburg-birodalom közjogi kapcsolódási pontjai a Pragmatica Sanctiótól a Kiegyezésig” *Történeti Tanulmányok* 2021/73. 163.

54 Az 1847-es Ellenzéki nyilatkozat: <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/szabadku0059.html> (letöltve: 2024. 03. 20.)

55 SZERENCSES, 53. lj. 165. és TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809–1918* (Budapest: Scolar 2011) 75.

éves jogtiprása után az októberi diploma újra alapvető birodalmi jogforrásnak nevezte. A diploma ezzel magát is a Pragmatica Sanctión alapuló normának ismerte el, abból pedig egyértelműen következik, hogy az uralkodót és az országgyűlést egyaránt kötik a magyar törvények. Márpedig – érvelt Deák és a liberálisok – Magyarországon érvényesen sosem törölték el az 1848-ban alkotott törvényeket, azok továbbra is érvényben vannak, érvényben is lesznek, ameddig a király és a nemzet közös elhatározással eltörlésükről nem dönt. Az áprilisi rendelkezések negligálása a szabadságharc leverése után ezért illegitim, a nemzet pedig minden alappal követeli az áprilisi törvények *in integrum restitutióját*.

Tisztán kiolvasható ez az érvelés Deák felirati javaslataiból, amelyeket az 1861-es országgyűlésen tett. A diétát Ferenc József abban a reményben hívta össze, hogy legitimálhatja Magyarországon az októberi diplomát és a februári pátenst, de a képviselők, bár üdvözölték a kompromisszum gondolatát, elutasították azt, ameddig Magyarország rendes jogai nem állnak teljesen helyre: „jogfolytonosság nélkül az alkotmány nem él” – írja Deák az első válaszfelirati javaslatban. Ugyanitt olvashatjuk:

„Magyarországban a királyi hatalomnak mindig tiszteletben tartott jogai az alkotmányon alapulnak. Az alkotmány fenntartásának biztosítása mellett választotta hajdan a magyar nemzet királyait, ily biztosítás mellett állapította meg önként és szabad akaratból a fölséges ausztriai háznak trónöröklési jogát mind a fiágra, mind – annak kihaltával – a nőágra nézve, s e biztosítást minden koronázás alkalmával megújították fejedelmeink királyi hitleveleikben.”⁵⁶

A deáki argumentáció célja az volt, hogy bizonyítsa: a magyar alkotmányosság nem ellensége a birodalom szuverenitásának, az azt megkerülni akaró oktrojált alkotmányok pedig eleve alkalmatlanok a helyzet rendezésére.

Deák álláspontját többen kritizálták az országgyűlésen, főleg a Határozati Párt soraiból. Deák diplomáciája, amely később majd a Húsvéti cikk alapelemeként is szolgál, az októberi diplomában elismert Pragmatica Sanctio közvetítésén nyugodott. Azt illetően pedig sokaknak voltak aggodalmai, hogy ugyanazt érti-e Bécs és Deák a Pragmatica Sanctio alatt. A kormánynak a Pragmatica Sanctio csak annyiban volt érdekes, amennyiben rögzítette a Habsburg–Lotaringiai-trónjogot, ezt pedig megtette a magyar törvényt megelőző 1713-as osztrák rendelet is, anélkül, hogy összefüggésbe hozta volna a magyar alkotmánnyal. Az emigráns Kossuth többször is hangot adott a félelmének, hogy az udvar szándékosan játszik a szavakkal, és az osztrák Pragmatica Sanctióra hivatkozik 1713-ból, nem pedig, ahogy Deák hiszi, az 1723-as fundamentális magyar törvényre. Ezért írja Kossuth, hogy a Pragmatica Sanctio „Magyarország összes törvényei közt nem existál”.⁵⁷ Lustkandl gondolatait

56 DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek II.* (Budapest: Osiris 2001) 344.

57 KOSSUTH, 1. lj. uo.

már ismerjük a témában, ezek bizonyítják, hogy a két jogforrás közötti csúsztatás nem állt távol a Schmerling-kormány gondolkodásától. Tovább kísértett a titkos családi szerződés szelleme. Az országgyűlésen Révész Imre beszélt erről részletesen a feliratot opponálva.⁵⁸ Ezek a kritikák persze nemcsak Deákot érik, de megkérdőjelezhetők a '48-sok egész mozgalmát, amely magát a Pragmatica Sanctióból vezette le. Korábban még Kossuth sem talált kivetnivalót a terminológiában. Számos alkalommal maga is élt vele, többek között az osztrák külügyminisztérium horvátkérdésben küldött nyilatkozata kapcsán írt publicisztikájában,⁵⁹ vagy egy, a hadseregről tartott beszédében.⁶⁰ A gyűlés végül elfogadta az önmérséklettel és óvatossággal érvelő Deák javaslatát. A képviselők az erőfeszítések ellenére mégis eredménytelenül kényszerültek hazamenni, miután a feliratot kézhez kapva az uralkodó feloszlatta az országgyűlést.

1865-ben, a Húsvéti cikk évében, azt megelőzve jelent meg Deák Ferenc *Adalék a magyar közjoghoz* című értekezése, amelyben Lustkandlnak a magyar alkotmányt illető állításaira válaszolt. Lustkandl abból indult ki, hogy Magyarország nem sajátos jogokkal bíró önálló állam a birodalmon belül, hanem közönséges tartomány, mint Tirol vagy Bukovina. A Pragmatica Sanctio és az osztrák–magyar viszony kicsavart értelmezésével Magyarország elnyomásához akart alapot gyártani, öngigazoló megközelítésében osztozott a bécsi kormánnyal. Az *Adalék* lehetőséget adott Deáknak, hogy részletesebben is kidolgozza a magyar jogvédelem érvrendszerét, és kijelölje a kereteket, amelyek között később majd a kiegyezés végbemegetett. A Lustkandllal szembeni kiállítás is segítette a liberálisokat abban, hogy Deák kezdetben vitatott érvelése a hatvanas években fokozatosan a magyar oldal közös álláspontjává nőjön, győzve a konzervatívok és a '48-hoz mereven ragaszkodók fölött.

A Pragmatica Sanctióból levezetett unió problémái

Az alkotmányosság mellett a Pragmatica Sanctio tápot adott egy másik konfliktusnak is a 19. században. Az uniókérdés vitája Magyarország birodalmon belüli helyét és főleg az Ausztriához való viszonyát érintette. Feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul, írta 1723-ban a II. törvénycikk, de nem részletezte, hogy milyen jogkörökkel és mennyi önállósággal. Feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul voltak együtt birtoklandók az örökös tartományok, a magyar korona országai és végül a két egység egymással is. Magyarország és az örökös tartományok kapcsolata 1526-tól áll fenn. Az egymást követő osztrák főhercegeket magyar királynak mindig külön koronázták

58 SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választútján* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1967) 507–509.

59 KOSSUTH Lajos: *Kossuth Lajos összes munkái XII.* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1958) 716.

60 KOSSUTH Lajos: *Kossuth Lajos összes munkái XI.* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1951) 705.

meg, az országgyűlés pedig a korszakban végig életben tartotta az osztráktól önálló magyar intézményrendszert. Ezek a körülmények két autonóm országnak pusztán az államfői azonosságon alapuló közösségére, a perszonális unióra mutattak. Ezzel szemben Magyarországnak nem volt saját állami hadserege, és a Habsburgok nem egy esetben a magyar közigazgatást félreállítva, saját otthoni kancelláriáikkal kormányozták az országot, azt így közönséges tartományként, Ausztria és Magyarország viszonyát reálunióként kezelve. A kortárs felfogás olyan tartománycsoportnak tekintette a Monarchia Austriacát, mely ugyan egységes államtestet alkot, de elismeri az őt kitevő részek különbségeit, ezek alatt elsősorban Magyarországot és Erdélyt értve.⁶¹ Ferdinandy helyesen állapítja meg a *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak történelmi fejlődése* című könyvében, hogy annál kevésbé beszélhetünk közös főhatalomról, mivel a magyar királyi és az osztrák főhercegi cím eltérő jogi aktusból – előbbi választásból, míg a másik öröklésből – származott, ezt a helyzetet pedig az 1723-as I. és II. törvénycikk sem módosította.⁶² A 18. századot megelőző törvényalkotás ugyanezt a zavaros gyakorlatot követte. Az unió szó egyáltalán nem szerepel ezekben 1723 előtt, az olyan jogforrások pedig, mint a Lustkandl által is hivatkozott 1606-os bécsi béke vagy az 1608-as pozsonyi egyezség az osztrák és a magyar rendek között, inkább Magyarország különállását hangsúlyozták, még ha természetesen nem is ismerték el a Habsburgokon kívül más fennhatóságát a királyi Magyarországon.⁶³ Mindkét megegyezésnél felhozható azonban, hogy ezek nem foglaloznak a törököktől való védekezésen kívül mással, nem állapítanak meg egyesülést, csak együttműködést. Ezt Deák az *Adalékban* fel is hozza: „frigyot kötöttek egymással a törökkel kötött békekesség fentartására, s Magyarországnak és Ausztriának az ellenséges beütés elleni megvédésére. Frigyot kötöttek, nem általánost, nem minden esetre kiterjedőt, oly frigyot, mely az érintett tárgyon kívül semmi egyebet magában nem foglalt”.⁶⁴ Nem lett volna Pozsonyban felesleges szerződni – kérdezi Deák –, ha két évvel korábban Bécsben már megállapodtak volna a reálunióról?⁶⁵ Kimondták a magyar törvényhozás autonómiáját a szatmári békében is, nem állapítva meg felette a fejedelmen kívül más hatalom joghatóságát, amelyet Ferdinandy a perszonálunió újabb bizonyítékaként értelmezett.⁶⁶

Az 1723. évi II. törvénycikk három paragrafus (5–7.) egy mondatot alkotva adja át a magyar koronát az Ausztriai Ház fiágának kihalása esetén a leányágnak:

61 BRAUNEDER, 44. lj. 91–92.

62 FERDINANDY Mihály: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak fejlődése* (Budapest: Pallas 1892) 218.

63 KERTÉSZ József: *Tanulmányok az általános és különösen magyar–osztrák egyesülési jog (uniójog), továbbá Magyarország közjogának alaptartalma és a király alapjogai felett* (Budapest: Kertész József Gyorsajtönyomása 1864) 28–29.

64 DEÁK, 10. lj. 52.

65 DEÁK, 10. lj. uo.

66 FERDINANDY, 62. lj. 68.

az örökös tartományok Magyarországgal s az ahhoz tartozó részekkel, országokkal s tartományokkal együtt, feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul (*indivisibiliter ac inseparabiliter*) uralkodásra és kormányzásra (*regendam et gubernandam*). Magyarul így hangzik az egész hetedik paragrafus:

„S ezeknek is magvaszakadtán, a néhai dicső Lipótnak, császároknak s Magyarország királyainak ágyékából leszármazókra, és ezeknek törvényes, római katolikus, mind két nemű ausztriai főherczeg utódaira, a most uralkodó legszentségesebb császári és királyi felség részéről a Németországban s azon kívül fekvő és Magyarországgal, meg az ehhez kapcsolt részekkel, országokkal és tartományokkal, az előrebocsátott jog és rend szerint, feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen örökösödésileg birtoklandó más országaiban s tartományaiban is megállapított elsőszülöttségi rendhez képest, uralkodás és kormányzás végett átruházzák.”

Lustkandl elsősorban ezekre a sorokra gondol, amikor azt mondja, hogy Magyarországot együtt kell kormányozni Ausztriával, a két ország viszonya tehát realunió. Az 1723-as törvény értelmezésekor azonban pontosan kell olvasnunk a latin szöveget, ebben megint Deák igazít el minket. Mindezek az országok örökösödésileg birtoklandók (*haereditarie possidendis*). A *possidendis* igével az *indivisibiliter ac inseparabiliter* szavak vannak egyeztetve, nincs ellenben hozzákapcsolva a *regendam et gubernandam* rész. Értelmileg tehát Magyarország és az örökös tartományok együtt örökítendő és együtt birtoklandók, de Deák szerint nem együtt kormányzandók.⁶⁷

A Pragmatica Sanctio előtt, a középkorban az összetartozás kérdésének rendezetlenül hagyása nem okozott zavart, mivel a korszakban bevettek voltak az uralkodó személye által összekapcsolt országkonglomerátumok. A nemzetállamok alkotmányos identitásának felfedezésével azonban kínzó kérdés nyílt az unióról. Az 1723 előtti törvényekből nem tudnánk a két ország egységéről ellentmondásmentes képet találni, a Pragmatica Sanctio pedig részben szándékosan homályos megfogalmazást használt, így érthetően utána is vitatott maradt az unió természete.

1848-ban mégis mind a bécsi kormány, mind a pesti ellenzék a Pragmatica Sanctiót tekintette az állami egység fő forrásának az 1687-es trónöröklési törvény mellett. Az osztrákok szerint a feloszthatatlan és elválaszthatatlan együtt birtoklás egységes kormányzatot is jelentett, míg a magyarok a régi törvények tiszteletben tartására alapozva csak perszónaluniót olvastak ki belőle. A törvény homályossága lehetővé tette, hogy mindketten számukra előnyös értelmezést vezessenek le, az osztrákok a magyar önkormányzatiság tilalmát, a magyarok az autonómia megerősítését.⁶⁸

67 DEÁK, 10. lj, 82.

68 SAMU Nagy Dániel: „Pragmatica Sanctio-értelmezések 1848-ban” in: PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon* (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Újkori Magyar Történeti Tanszék 2000) 19–34. 23.

Az áprilisi törvények realizálták a magyar igényeket: független pesti kormányt hoztak létre. Rögtön a törvények előbeszéde siet ugyanakkor újra megerősíteni az 1723-as artikulusokat: a Pragmatica Sanctio folytán létező „válthatatlan” közösséget említ a többi tartománnyal. Ez egyben az első alkalom is, hogy a *pragmatica sanctio* kifejezés a közbeszédből a magyar jogi nyelvbe emelkedik. A törvényhozók erős jelét kívánták adni, hogy továbbra is elfogadják azt mint alkotmányos alapot. A III. törvénycikk egyben bizonyos, közelebből nem meghatározott közös ügyeket is elfogad, és a király személye körüli minisztert Magyarország képviselőjével bízza meg ezekben a kérdésekben. A sajtótörvény szigorúan szankcionálja a király személye és a Pragmatica Sanctio elleni izgatást.

V. Ferdinánd megerősítette az áprilisi törvényeket, de ezzel a magyar és osztrák fél vitái változatlanul folytak tovább, főleg Ausztria államadósságát és a hadsereg kérdését illetően. Egy önálló magyar minisztérium képes az osztrák minisztériumtól eltérően cselekedni, ez pedig megbontja a kormányzat és a birodalom egységét. Az osztrák fél sérelmesnek érezte az összbirodalmi érdek hátrébb sorolását, az államközösség perszónalunióvá való lefokozását.⁶⁹ Lustkandl egyik legfontosabb tétele is így hangzott: mivel Magyarországnak semmivel sincs több előjoga, mint a többi tartománynak, Magyarország nem is alkothat olyan törvényt, ami a birodalmi egységet kikezdené, az uralkodónak pedig még ennyire sincs joga ilyen törvényt elfogadni. Jogtalan volt tehát Lustkandl szerint az áprilisi törvények szentesítése Ferdinánd által, mivel így hátrányt okozott a tartományoknak azok megkérdezése nélkül. Válaszában Deák rámutat a független magyar törvényhozás több évszázados hagyományára, melyet semmilyen elfogadott törvény nem tett függővé az osztráktól. 1723-ban a nemzet éppen ellenkezőleg járt el, kikötötte autonóm jogait. Lustkandl hiányos történelemismerete miatt értette félre a helyzetet, amikor az együtt birtoklásból rögtön reálunióra is következtetett.⁷⁰

Az unió valóban kézzelfogható szabályozásához legközelebb a védelmi közösséggel került a Pragmatica Sanctio, de ez is inkább volt utólagos értelmezés, mint a törvény rendelkezése. Az I. cikk ír a külső erőszak ellen is megállapítandó egységről vagy egyesülésről („unio contra vim etiam externam”), mely az 1723-as diétán a török fenyegetéstől való félelemből született. 1848-ra a problémát az jelentette, hogy százhusz évvel korábban ezt a közösséget nem szabályozták ennél közelebből, nem alakították ki intézményeit. Bécs szívesen látott volna ebben egyértelmű előírást a magyarok számára a birodalom hadműveleteinek támogatására, míg a magyar országgyűlés fenntartotta magának a jogot, hogy minden segítségnyújtásról maga szavazzon.⁷¹ Ahogy Korbuly Imre írja, a megajánlott magyar támogatások „csak egyes esetekben, mindig önként, szabadon és azon feltétel alatt történtek, hogy

69 BRAUNEDER, 43. lj. 229.

70 DEÁK, 10. lj. 19–20.

71 SAMU NAGY, 68. lj. uo.

azokból jövőre nézve semminemű kötelezettségi következés ne vonassék”.⁷² A külső erőszak elleni egység első próbája az osztrák örökösödési háború volt, amikor a magyar országgyűlés megszavazta a Mária Teréziának nyújtandó támogatást. A karok és rendek

„[...] a király, ország s annak szent koronája, az 1723. évi 1. és 2. cikkelyekben foglalt országgyűlési törvények által megerősített és alapított igaz jogainak védelmére életöket és véröket áldozni egyhangu lelkesedéssel ígérték [...] az előadott czéla s csak ez egy alkalomra és szükségre, végül azon föltételek és óvadékok mellett, hogy ez által az ország alaptörvényei, s a nemesek ősi kiváltságai, jogai és szabadságai (melyek megtartása felől a fent nevezett királyi felség az ország karait és rendeit ezuttal is legkegyelmesebben biztosította) semmiképen sérelmet ne szenvedjenek, és hogy belőle bármely jövőendő időkben következtetést vonni ne lehessen: az ország általános fölkelését elhatározták.”

Az általános álláspont elismerte a közreműködés köteleességét, de úgy, hogy annak módját és mértékét minden esetben az országgyűlés egyedileg állapítsa meg, a magyar segítség így osztrák nézőpontból kiszámíthatatlan volt és szinte mindig kevesebb az elvárnál. Emellett a '48-as kormánynak meghirdetett célja volt az önálló magyar hadsereg felállítása. Miközben tehát Magyarország egyszerre akarta hivatkozásaiban fenntartani az elvileg szoros együttműködést kívánó védelmi közösséget, programjában közben egy laza perszónáluniót akart megteremteni. Értelmezésükben a védelmi közösség főleg az örökös tartományok felé jelent köteleességeket, azokat Magyarországról annak beleegyezése nélkül nem lehet leválasztani.

Urbán Aladár mutat be többet a magyar és az osztrák kormány egymásnak küldött üzeneteiből az 1848 májusa és augusztusa közötti időből.⁷³ Amikor Horvátország fellázadt a magyar minisztérium ellen, Bécs kitért a Batthyány-kormány segélykérése elől, mondván, hogy hasonlóan a magyarokhoz, a horvátok is a Pragmatica Sanctióra hivatkoznak, és pusztán a polgárháború elkerülésének kívánságára szorítkozott. Ezután, amikor Ausztria kérte a magyar országgyűlést, hogy járuljon hozzá a lombard felkelés leveréséhez, a Batthyány-kormány megtagadta, de legalábbis elnapolta azt, amíg Horvátországot nem sikerült pacifikálni.

1848 decemberében Bécs visszamenőleg megtagadta a szentesített áprilisi törvényeket, amit nemsokára fegyveres konfliktus követett. A trónra lépő Ferenc József célul tűzte ki Magyarország differenciálódásának lefaragását, az összállami egységet

72 KORBULY Imre: *Magyarország közjoga: magyar államjog, tekintettel a történeti fejlődésre, különösen pedig az 1848-ki és legújabb törvényeink által eszközölt átalakításokra* (Budapest: Eggenberger 1871) 355.

73 URBÁN Aladár: „Az osztrák kormány jegyzékei és nyilatkozata a magyar–osztrák viszonyról 1848 nyarán” *Aetas*, 1999/1–2. 208–223.

sértő magyar alkotmányos rendelkezések kiküszöbölését.⁷⁴ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a szabadságharc leverése után a magyar önkormányzatiságot felszámolták, néhány évre rá pedig megszüntették a magyar államiságot.

A védelmi közösség és az autonómia között felmerülő ellentmondás nem volt új a magyar politikai gondolkodásban, következett a politikai osztály törekvéséből, hogy a védelem és főleg a védelmi kiadások terén szoros egységben legyen Ausztriával, miközben belügyeiben megőrizze függetlenségét. A leányági öröklést érintő első magyar nyilatkozat, a főúri konferencia által adott vélemény már tartalmazta a magyar törvények fenntartása mellett az örökös tartományokkal való uniót is, és kívánatosnak látta volna pontosan megállapítani, mennyivel is járulnának azok hozzá a magyar védelmi politika fenntartásához. Ugyanígy, a törvény 1723-as elfogadása után is még kérik, hogy a tartományok kössenek a védelemről külön-külön szerződéseket Magyarországgal, amit végül III. Károly uralkodói szóval vett le a napirendről. Károly tarthatott attól, hogy ha a magyar rendek őt kikerülve szerződnek az osztrák rendekkel, a neki alávetett birodalom konföderatív vonásokat venne fel. A szerződés elutasításával azonban elmaradt a magyar szempontból kiemelten fontos részletes szabályozása a védelemnek. A '48-as politikusok helyzetét az tette érdekessé, hogy addigra a magyar érdek gyökeresen megfordult: a török fenyegetés megszűntével ők már nem profitálhattak volna a szoros unióból, ami kizárólag köteleességeket keletkeztetett volna rájuk nézve a Habsburg Monarchia európai háborúiban. Mégsem fogalmazódott meg a magyar politikában igény az 1723-as törvények elhagyására, aminek fő indoka az volt, hogy Pest és Bécs nem találhatott volna a Pragmatica Sanctiónál jobb közös nevezőt, amelyet alkotmányos viszonyukra mindketten hivatkozási alapnak fogadtak volna el. Az 1723-as I. és II. törvénycikk egységes formába öntötte a két állam közös uralkodóban megtestesülő unióját, de átfogóbb volt megfogalmazásában az 1791-es X. törvénycikknél.⁷⁵

Ugyanígy a közös nevezők problémájához jutott el a szabadságharc után Deák Ferenc is, amikor a kifulladású neoabszolutizmus és a magyar rezisztencia kiegyezését készítette elő. Ezekben az években a magyar politikai osztály olyan helyzetben kényszerült alkotmányos jogai mellett érvelni, amikor azok valós kiköveteléséhez semmilyen fizikai hatalma nem volt, és nem hivatkozhatott az éppen csak levert szabadságharc eredményeire sem. Logikus és elkerülhetetlen módon került elő az utolsó olyan dokumentum, ami egyszerre rögzítette a magyar alkotmányosságot és élvezte az uralkodóház elismerését.

Az 1861-es diétán Deák birodalmi alapszerződésnek nevezte a Pragmatica Sanctiót. Ez jól idomult a trónöröklés és az alkotmányosság viszonyosságának gondolatához. 1723-ban az ország lemondott arról, hogy a Habsburg-ház férfiágának kihalásával visszazálljon rá a királyválasztás joga, mondta Deák a felirati vita során, de

74 BRAUNEDER, 43. lj. 229.

75 SAMU NAGY, 68. lj. uo.

ezért kikötötte az ország törvényes függetlenségének, szabadságának, törvényeinek mindenkor szoros megtartását. III. Károly ezekkel a kikötésekkel együtt szentesítette a törvényt, a Pragmatica Sanctio tehát kizárja a közös kormányzatot. „Ha ez nem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés, úgy a közjogi téren alapszerződés alig létezik.”⁷⁶ Mint kétoldalú szerződés, *pactum conventum*, az 1723-as artikulusok egy fenntarthatatlan abszolutista rendszer leváltására, a közös biztonságon alapuló duális hatalomszerkezet felépítésére szolgáltak. A Pragmatica Sanctio ilyen értelmezése tette lehetővé egy analóg történelmi helyzetben a neoabszolutizmust kiküszöbölő új kiegyezés megalkotását.

Deák 1864-ben az udvar által küldött Augusz Antallal folytatott tárgyalásán vezette elő az 1723-as törvények végső értelmezését. Augusznak arra a kérdésére, hogy mivel oldhatnák fel a jogfolytonosság problémáját, Deák a Pragmatica Sanctiót ajánlotta mint az utolsó olyan alkotmányos dokumentumot, amit még minden oldal elfogad. Ez lényegében a '61-es érvelés udvarképes verziója volt, az 1723-as törvényekkel közepén, közvetítő eszmeként a császár és április között. Egyben ekkor először jelölte meg a Pragmatica Sanctiót nemcsak Magyarország, de az egész birodalom alaptörvényeként, és elismerte a birodalom szilárd fennállásának minden más szempontot megelőző voltát.⁷⁷ Ezzel a lépéssel az együtt birtoklást emelte ki mint a törvény döntő komponensét, és felkínálta a közös ügyek intézményét mint a reálunió és a perszónalunió közötti áthidaló megoldást. A közös természetű ügyek általánosságban már az áprilisi törvényekben megjelentek, de Deák ötlete alapján dolgozták ki intézésük részletes módját, a delegációk rendszerét. A közös külügy, hadügy és az ezeket érintő pénzügyek megoldották a védelmi közösség problémáját. A megbeszélésen Deák nem feszegette a független magyar kormány kérdését, helyette elismerte egyes kormányzati ügyek közösségét. Az 1865-ös országgyűlésen Deák azt is kimondta, hogy 1723-ban a nemzet nemcsak az uralkodóházzal (a védelmi közösségről), de az örökös tartományokkal is szerződést kötött (az unióról), Magyarország viszonya Ausztriához ily módon szorosabb a perszónaluniónál.⁷⁸ Ez volt '48 restitúciójának ára, és ennek nyomán vált a két ország uniója, mint egy kétoldalú szerződésen alapuló viszony, kölcsönös engedéssel végre működőképesé.

A szerződésértelmezés ugyanakkor gyenge lábakon állt, helyből gyengíti a tény, hogy maga a Pragmatica Sanctio sem nevezi magát szerződésnek: a szöveg önmagát törvénynek tekinti, logikus módon, mivel Magyarországon a trónöröklést csak törvény szabályozhatja, a trónöröklés pedig az 1723-as cikkek legfontosabb témája. Ugyanakkor a cikkek érintik az örökös tartományokat is: két szuverén állam közös jogalkotásának a formája pedig csak szerződés lehet, innen nézve a Pragmatica

76 DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek II.* (szerk.: DEÁK Ágnes) (Budapest: Osiris 2001) 51.

77 HANÁK, 2. lj. 135.

78 HANÁK, 2. lj. 165–166.

Sanctio szerződés a magyar rendek és az örökös tartományok fejedelme között. Károlyt azonban 1715-ben magyar királlyá koronázták, így ő egyszerre volt egy másik szuverén állam fejedelme és a magyar állam testének része, a magyar rendek és a magyar király közös jogalkotását pedig törvénynek nevezzük. Melyiknek számított Károly, amikor elfogadta a Pragmatica Sanctiót? Az biztos, hogy szentesíteni – ami a norma érvényességét adta – magyar királyként szentesítette. Amennyiben mégis inkább szerződés volt, azt Károly nem a saját, csak dinasztiája nevében köthette, így képes csak a dokumentum Károly utódaira is kötelező erővel bírni, ezért is nevezte a kiegyezési törvény 1723-at nemzet és uralkodóház közti szerződésnek. A dinasztiát mint jogalanyt ugyanakkor a magyar közjog nem ismeri, az csak magánjogi fogalom. Közjogilag osztrák oldalról csak az örökös tartományok értékelhetőek jogalanyként, velük viszont, biztosan tudjuk, hogy nem kötött szerződés: a magyar rendek akarták, de Károly elhárította. Maradni látszik tehát a törvényként való értelmezés, miután a dinasztiával való szerződést a modern magyar közjog, az örökös tartományokkal való szerződést pedig a jogtörténeti tények zárják ki. A Pragmatica Sanctiónak pusztán magyar törvényként való értelmezése azonban aláássa Deák dualista modelljét, és jelentősen beszűkíti a szöveg jogi értékelését is, miközben megoldatlan marad az örökös tartományokra rótt kötelezettségek problémája, így a kérdés kiindulásához kerülünk vissza.

Saját álláspont

A magam részéről leginkább egy Csekey István által részletesen leírt okfejtéssel értek egyet, amit korábban Ferdinandy Géza is osztott *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon* című könyvében.⁷⁹ Ez az értelmezés különválasztja a Pragmatica Sanctio trónöröklésről és az Ausztriával való együtt birtoklásról szóló részét. Elismerve, hogy a Szent Korona-tan értelmében a király és a nemzet nem lehet külön jogalany, a kettejüket érdeklő leányági trónöröklést pedig csak törvény rendezheti, az 1723-as cikkek trónöröklésről szóló részei törvény természetével bírnak. Elveti tehát a belső államjogi szerződés gondolatát.⁸⁰ Fenntartja ellenben a szerződés intézményét az osztrák és magyar országcsoporthoz tartozó uniója tekintetében, mely a magyar korona szuverenitásából fakadóan egyértelműen nemzetek közötti kérdés, így rendezésére is csak nemzetközi szerződés lehet alkalmas. Csekeynél az uniós szerződés alanyai a magyar állam és Ausztria.⁸¹ Ezt az értelmezést elfogadva át kell hidalnunk a fent ismertett történeti körülményeket: Ausztria állam nem létezett 1723-ban, csak mint a Habsburg-ház kezén öröklődő ciszlajtán tartományok. Ezekkel a tartományokkal

79 FERDINANDY, 36. lj. 170.

80 CSEKEY, 6. lj. 441.

81 CSEKEY, 6. lj. 448.

a Habsburg-ház patrimonialis magánbirtokként rendelkezett, mivel a német fejedelmi jog a magyarokkal szemben elismerte az államisággal nem bíró tartományokat kezükön tartó uralkodóházak jogalanyiságát. Így a Habsburg-ház Magyarországon kívüli jogalany, feje, Károly Magyarországon királyként szentesítette a trónöröklési törvényt, az örökös tartományokban pedig főherceggként vállalt kötelezettségeket a magyar állam felé ugyanabban a dokumentumban. A Domus Austriaca közjogi jogutódja lett az 1804-ben a ciszlajtán tartományokból létrehozott Ausztria, mely így 1867-ben már megörökölte az Ausztriai Ház által vállalt kötelezettségeket.

A tanulmányomban vázolt értelmezési viták eredője az 1723-as törvények anakronizmusa volt. Százötven év telt el megalkotása és a kiegyezés között, a Pragmatica Sanctio jóval túlélte a korszakot, aminek a viszonyaira tervezték. A 18. században középkori elemeket még őrző társadalom szerkezetéből, a sok elemében még erősen feudális Habsburg Monarchia adottságaiból természetesen adódott az uralkodói magánjog és a közjog összemosódása, ami a polgári korszaktól már távol állt. Példa erre a koronázási hitlevél leplezetlen kontraktuális jellege és a családi szerződések hatálya körüli félreértések. Maga a rendek által képviselt közjogi felfogás is politikai erejét még a rendek magánhatalmából merítette, a rendi intézmények fő tevékenysége is ezen magánkiváltságok védelmezése volt. A törvény szentesítője, a Habsburg uralkodó családja trónvesztésétől tartott, megalkotói, a rendek pedig egyrészt a patrimoniummá süllyedéstől, másrészt a külső fenyegetésektől. A kettejük törvénye homályos volt, és formájában őszintétlen, mert a kettejük uniója is mély sérelmeket és érdekellentéteket hordozott. A Pragmatica Sanctio leginkább egy kettejük közti pillanatnyi politikai szituáció megoldására volt alkalmas, ennek ellenére a 20. századig alaptörvény maradt.

IRODALOMJEGYZÉK

Az 1847-es Ellenzéki nyilatkozat: <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/szabad-ku0059.html> (letöltve: 2024. 03. 20.)

HU-MNL-OL-N 49.

HU-MNL-OL-A 95.

BARANYAI Béla: *Hogyan történt az 1687/88. évi 1–4. törvénycikk szerinti törvény-szöveg becikkelyezése?* (1940)

BÚZA László: „A királyválasztás joga” *Magyar Jogi Szemle*, 1920/2. 83–87.

BRAUNEDER, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig* (ford. Kajtár István) (Pécs: JPTE Állam- és Jogtudományi Kar 1994)

CSEKEY István: *A pragmatica sanctio Erdélyben* (Kolozsvár: Stief Nyomda 1915)

CSEKEY István: *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről* (Budapest: MTA 1916)

CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog* (Budapest: Atheneum 1917)

DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht”* (Budapest: Pfeifner Ferdinánd 1865)

DEÁK Ferenc: *Deák Ferenc beszédei (összegegyjtötte Kónyi Manó)* (Budapest: Franklin 1882)

DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek II.* (Budapest: Osiris 2001)

DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány-és jogtörténet: Degré Alajos 1950–51 tanévben tartott előadásai nyomán* (Pécs: VKM V. jegyzetsoksz. 1951)

EREKY István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez* (Budapest: Pallas 1921)

FERDINANDY Géza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon: közjogi tanulmány* (Budapest: Kilián Frigyes M. K. Egyetemi Könyvtár Kiadása 1895)

FERDINANDY Géza: *Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban* (Budapest: Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája 1902)

FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történeti fejlődése* (Budapest: Franklin-Társulat 1906)

FERDINANDY Géza: *A királyválasztás joga* (Budapest: Globus Nyomda 1920)

- FERDINANDY Mihály: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak fejlődése* (Budapest: Pallas 1892)
- HANÁK Péter: *1867 – európai térben és időben.* (Budapest: História Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet 2001)
- HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet. A tizennyolcadik század* (Budapest: Maecenas 1990)
- HÖRCHER, Ferenc, LORMANN, Thomas (eds.): *A History of the Hungarian Constitution* (London: Bloomsbury Publishing 2020)
- IMRIK József: *A Pragmatica Sanctio keletkezésének története* (Pest, Khór és Wein nyomdája 1866)
- KALMÁR János: „A spanyol örökösödési háború (1701–1714)” in: POÓR János (szerk.): *A kora újkor története* (Budapest: Osiris 2009)
- KALMÁR János: „Magyarországgal kapcsolatos kormányzati elképzelések Szatmár után” in: CSATÁRY György (szerk.): *Rákócziak dicső kora* (Budapest: PoliPrint 2012)
- KATUS László: *A modern Magyarország születése 1711–1914* (Pécs: Kronosz 2011)
- KERTÉSZ József: *Tanulmányok az általános és különösen magyar–osztrák egyesülési jog (uniójog), továbbá Magyarország közjogának alaptartalma és a király alapjogai felett* (Budapest: Kertész József Gyorssajtónyomása 1864, 28–29)
- KORBULY Imre: *Magyarország közjoga: magyar államjog, tekintettel a történeti fejlődésre, különösen pedig az 1848-ki és legújabb törvényeink által eszközölt átalakításokra* (Budapest: Eggenberger 1871)
- KOSSUTH Lajos: *Irataim az Emigrációból II.* (Budapest: Atheneum 1881)
- LÁSZLÓ, Péter, LOJKÓ, Miklós: *Hungary's long nineteenth century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective* (Boston: Brill 2012)
- LIKTOR Zoltán Attila: „A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében” *Iustum Aequum Salutare*, 2020/1. 163–192.
- MARZALI Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig* (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat 1898)
- MÁTHÉ Gábor: „Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke” in: MÁTHÉ Gábor, MENYHÁRD Attila, MEZEY Barna (szerk.): *A kettős Monarchia* (Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 2018, 39–63.)
- MÁTHÉ Gábor: „Pragmatica Sanctio – Jogfolytonosság: közjogi dogmatika” in: BODNÁR Eszter, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán, SOMODY Bernadette (szerk.): *Tisztelgés a 70 éves Dezső Márta előtt* (Budapest: Gondolat 2020, 288–293)
- MÁTHÉ Gábor, MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Közép-Európa újkori születése: a magyar közjog elemi forrásai, 16–20. század* (Budapest: Gondolat 2021)
- MEZEY Barna: „A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány” *Századok*, 2023/3. 495–513.
- NAGY Ernő: *Magyarország közjoga* (Budapest: Eggenberger-féle könyvkereskedés 1897)

- POÓR János: „A Pragmatica Sanctio és Magyarország” in: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Politikai portrék, jogalkotások, intézmények a 17–19. századból* (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata 1995, 41–49)
- RÉZ Mihály: „A királyi ház törvényei” *Magyar Figyelő*, 1914/4. 332–346.
- SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése* (Budapest: Ráth Mór 1881)
- SAMU NAGY Dániel: „Pragmatica Sanctio-értelmezések 1848-ban” in: PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon* (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Újkori Magyar Történelmi Tanszék 2000, 19–34)
- SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választóján* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1967)
- SZABÓ István: „A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon” *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1–2. 171–189.
- SZERENCSES Anna Réka: „A Magyar Királyság és a Habsburg-birodalom közjogi kapcsolódási pontjai a Pragmatica Sanctiotól a Kiegyezésig” *Történelmi Tanulmányok* 2021/73. 141–176.
- TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809–1918* (Budapest: Scolar 2011)
- TÓTH Noémi Nóra: „A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései” *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2022/3. 62–71.
- URBÁN Aladár: „Az osztrák kormány jegyzékei és nyilatkozata a magyar–osztrák viszonyról 1848 nyarán” *Aetas*, 1999/1–2. 208–223.
- WHEATLEY, Natasha: *Law, Time, and Sovereignty in Central Europe: Imperial Constitutions, Historical Rights, and the Afterlives of Empire* (New York: Columbia University 2016)
- ZÁCH József: *A pragmatica sanctio taglalása, vagy: változtatott-e a pragamtica sanctio a magyar alkotmányon?* (Budapest: Bucsánszky Alajos 1866)